

ՄԻՈՆ

ԽԴ. ՏԱՐԻ-ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ
ՊԱՇՏՈՆԱԹԵՐԹ ԵՐՈՒՍԱԿԵՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԳՈՒԹԵԱՆ

SION

OFFICIAL PUBLICATION OF THE ARMENIAN PATRIARCHATE, JERUSALEM
A BIMONTHLY OF RELIGION, LITERATURE AND PHILOLOGY

VOL. 44

NO. 3 - 4

1970

Մարտ - Ապրիլ

Թիի 3 - 4

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

Խ Ր Ի Մ Ե Ա Ն Յ Ա Յ Ր Ի Կ

(1820 - 1970)

«Նարա մէկ ձեռքը խաչ մը կայ, միւսը՝ քնար մը.
կրօնքին խորհուրդը եւ քիչ մը բանաստեղծութիւն:
Ահա՛ ամբողջ իր ունեցածը»:

Այս բառերով ինքզինք կը ներկայացնէր Խրիմեան Կաթողիկոս՝ Անգլիոյ Թաղաւորին, իր վախճանէն քսնի մը օրեր առաջ միայն, ամենէն աղաչաւոր արտայայտութիւններով Հայցելու պաշտպանութիւնը հօգը կայսրութեան՝ կոտորակուող Հայութեան համար: Թերեւս ոչ ոք իր օրերուն կամ հեազային, պիտի կարենար աւելի յաջող բնորոշումը տալ անոր՝ որ կէս դար իր անձին վրայ մարմնաւորեց հրաշալի զարթօնք մը ապրող այլ գերութեան սարսափներէն ընկճուած ցեղի մը բոլոր յոյսերը, իղձերը եւ մտքի ու հոգիի փոթորկումները:

Պաշը եւ քնարը, այսինքն Հայ Եկեղեցին եւ գրականութիւնը իր կեանքին շիղջն ու ոսկորը կազմեցին, առանց որոնց պիտի չկարենար ապրել. ուր որ գնաց՝ տարաւ միութարութիւնը Բրիտանիոյ խօսքին և քաղցր մեղեդին մելամաղձոտ քերթուածին: Գիւղի համեստ «վարժապետ», պարզ արեղայ մըն էր Աղթամարի

կղղեակիրն վրայ, սակայն տարիները զինք տարին մինչև Ս. էջմիածին, մինչև Գահր Լուստուրչին:

Այլ խաչէն և քնարէն տարբեր, անոր էութիւնը կրծուեցաւ վիշտէն՝ որ իր Ժողովուրդինն էր հայկական գաւառներուն մէջ. իր մանկութիւնն ու պատանութիւնը զգացին կակիժը սանձարձակ հարստահարութիւններուն եւ անպատիժ ոճրագործութիւններուն: Իր ուղեղը դարձաւ կեդրոնաձիգ ոսպնեակ մը, ուր եկան հաւաքուիլ անլուր տոռապանքները հազարաւորներու, եւ ուր դարբնուեցաւ այն աննկուն կամքը, որ տասնեակ տարիներ շարունակ իր ու իր Ժողովուրդին ցատումն ու խնդրքը պիտի տանէր գիւնազգիտութեան փորձանաւոր ճախճախուտներուն: Անտեղեակ՝ մարդկային փոխադարձ յարաբերութիւնները վարող սիստեմին՝ դիւանագիտութեան խարդաւանանքներուն եւ ամենէն աւամօթ ստութիւններուն, ան իր անձին հմայքն ու գիւղացիի պարզամտութիւնը միայն ունէր իբրեւ միջոց, արդարութեան եւ բարօր կեանքի իր խնդրանքները ներկայացուցած պահուն: Իբրեւ վանահայր Վարդապ Վանքի ու ապա Առաջնորդ Մուշի, կուսակալական ապարանքներու մշտական այցելուն էր, բողոքելու համար յանուն իր հօտին եւ յանուն մարդկայնական զգացումներու եւ իրաւունքներու: «Հայրիկ» կոչումը, բնական այնքան հասկնալի մղումով մը պոռթկացող Մշեցիներու սիրտերէն, արդար եւ բարձրագոյն վարձքն էր իր անսակարկ եւ ներժին սիրոյն: Իբրեւ Պատրիարք Կոստանդնուպոլսոյ, չընկրկող յանդգնութեամբ եւ յարատեւութեամբ բախեց դուռը արքայական խիղճին՝ ամենէն սարսուղագեղիկ բառերու եւ տեղեկագիրներու մէջ ամփոփել փորձելով տաղապանք մը որ տիեզերքին չափ անհուն էր եւ ովկէանոսներու չափ խոր՝ Ինքն էր որ, իր պաշտօնավարութեան քանի մը կարճ տարիներուն ընթացքին, Պոլսահայութեան ծանօթացուց այն «Թիկունք»ը որ գաւառներու հայ զանգուածն էր, կապուած հայկական բնաշխարհին, բարբերուն, դարերէն եկող հողի ու օճախի արիւնոտ հմայքին: Եւ բոլորովին անակնկալ ու չերեւակայուած իսկ այդ գիտակցութիւնը նոր կորով ներշնչեց Թուրքիոյ հայ կեանքը վարող մարմինն՝ Պոլսոյ Ազգային Ժողովին՝ աւելի տենդագին փարելու արդարութեան եւ ազատ կեանքի տիրանալու գաղափարներուն: Այս գիտակցութեան եւ ա՛յս դիրքորոշումին արդիւնք էին Սան Սթեֆանօն եւ Պերլինը, որոնք, այսպէս կամ այնպէս, «Հայկական հարց»ի մը ծնունդ կու տային:

Սակայն արդէն հիասթափութիւնը, ինչպէս նաեւ մեր Ժողովուրդի մօտաւոր ապագային մասին աւելի յստակ ու իրապաշտ գիտակցութիւն մը սկսեւ էր տեղ գտնել Խրիմեան Հայրիկի մասածելակերպին մէջ. ու իր նպատակը պիտի ըլլար, մինչև իր աքսորումը Երուսաղէմ, աշխատիլ Հայ բնաշխարհին մէջ ու զըզրոցներու եւ զանազան կազմակերպութիւններու ցանցի մը շնորհիւ զանգուածներուն մէջ արթնցնել ու քաջալերել այն միակ զգացումը՝ որ անյոյս թշուառներուն եւ վճռակամ ստրուկներուն է. յեղափոխութիւն: Իրմով էր մանաւանդ, ու իր անմիջական շրջապատի մարդոցմով, սկզբնաւորումը այն շարժումին՝ որ հեռուստութեան եւ հրաշալի անձնագործութեան հոյակապ փաստեր պիտի արձանագրէր մեր բզբտուած պատմութեան էջերուն: Միայն

ենթադրել կարելի է անգոհանքը իր իղձին, երբ, խաչի ու քնարի առաքելալ, պարտաւոր էր երկաթեայ դգալի մասին քարոզել եւ «կարմիր ժամուց» ուզել իր հօտէն: Եւ սակայն պէտք է ապրած ըլլալ 1879-ի սովի այն երկար ու արհաւիրացի ամիսները, որոնք բաժինը եղան Վասպուրականի Հայութեան, եւ որուն ցաւը մեղմեալու համար Խրիմեան կոշուեր էր Վանի Առաջնորդի պաշտօնին, մասամբ միայն գիտակցիլ կարենալու յուսահատութեան՝ որ մղում կու տար նոր եւ արիւնոտ ուղղութեան:

Երուսաղէմ իր աքսորանքի օրերուն, մտահոգութեամբ հետեւեցաւ աղգային մեր հորիզոնի հետզհետէ մթազնումին եւ իրրեւ կաթողիկոս՝ զգաց անգորութեան տառապանքն ու կատաղութիւնը: Քրիստոնեայ մեծ պետութեան մը բռնազրաւող պաշտօնեաներուն դէմ ծառացաւ իր ութսունամեայ պարթեւ հասակով, այլ, խոստացած ըլլալով հանդերձ Հայաստանի ազատութեան արշալանագանգ դրօշը իր իսկ ձեռքերով օրհնել ու ապա միայն մեռնիլ, աչքերը փակեց այս աշխարհին՝ սիրտը տրտում եւ միտքը՝ իր բիւրաւոր զաւակներուն: Եւ այժմ, իր մեծ կենսագրիւն՝ Թորգոմ Պատրիարք Գուշակեանի նման, միայն կրնանք ափսոսալ. «Վա՛խ որ չհասաւ այս օրերուն»:

Ժողովուրդէն ծնած, միշտ մնաց պարզ ու բացսիրտ հողի մարդը՝ իր հոգեբանութեամբ ու աշխարհահայեցողով: Կապուած աւանդութիւններուն ու բարքերուն, որոնք ցեղի մը տոկունութիւնը կը կռանեն, ընտանեկան թէ աղգային կեանքի կեդրոնը տարաւ հո՛ն, հայ գիւղը, պապենական օճախին շուրջը, մեր գրականութեան ամենէն զմայլելի էջերէն մէկուն մէջ, Թոռնիկը պըսակից «պապիկ պսակ»ով: Վասպուրականի եւ Տարօնի արծիւներուն թեւերով հայաշխարհի ամենէն հեռաւոր անկիւններն իսկ նետեց այն շողը, որ պիտի բռնկեցնէր դարերով անթեղուած կայծերը: Իր ժամանակակիցին եւ տարեկիցին՝ Հայր Առնոյ Ալիշանին հետ ու անոր նման երգեց հայրենին, եւ իր սիրտը, Նահապետի լուսնին նման, անմխիթար թափառեցաւ «ի տափ տաճարիս եւ ի հոգրանք գեղերուս, գերեզմանք հայոց»՝ որ ոչ եւս են յաշխարհի»:

Եւ հիմա հո՛ն, յաւիտենական Արարատի հովանիին տակ, Ս. Էջմիածնի կաթողիկէին ստուերին մէջ կը հանգչի ան, մարմարեայ պարզ դամբանի մը ներքեւ: Հո՛ն, այդ ափ մը փոսին մէջ ամփոփուած է — թէ կարելի է երբեք այդպիսի բան մը — այն անմահ ոգին՝ որ սուրաց գիւղէ գիւղ ու գաւառէ գաւառ, եւ որ հարիւր հազարներուն տարաւ Յոյսին կրակը եւ Ազատութեան ծիրանին: Հո՛ն են մեր իղձերը, մեր երազները, այդ անհուն դանձարանին մէջ, այն բոլոր ոգեկան հարստութիւններն ու առաքիւնութիւնները, որոնց ամենէն ապահով աւանդապահը եղաւ իր կենդանութեան, եւ որոնց խորհրդանիշն է այսօր:

Մեծ էր երբ կ'ապրէր, մեծ մնաց իր վախճանումին, այլ հսկայ մըն է այժմ, ան, համայն Հայութեան մշտատրոփ սիրտը, Հայ Եկեղեցիի անյուրողդ առաքելը, Հայ գրականութեան գեղեցկագոյն անձնատուրութիւններէն մին, բայց միշտ եւ անկասկած՝ միակ եւ անկրկնելի ՀԱՅՈՑ ՀԱՅՐԻԿԸ:

Ա. Գ.